

Alkusanat

Kohti lapsen ja nuoren toiminnallista osallistumista

Tukea tarvitsevaa lapsi tai nuori voidaan nähdä haasteellisena kasvu- ja toimintaympäristössään. Tukea tarvitseva yksilö voi itse puolestaan kokea haasteelliseksi mahdollisuutensa toimia ja osallistua lapsena toisten lasten joukossa ja yksilönä yhteisössä. Toiminnan ja osallistumisen haasteet voivat olla monimuotoisia ja eri tavoin tosiinsa nivELYviä.

Toiminnan ja osallistumisen mahdollisuudet voivat vaihdella sen mukaan, nähdäänkö haasteen olevan lapsessa, ympäristössä tai vuorovaikutuksessa. Lapsen liittyväksi haasteeksi tulkitaan helposti lapsen tuen tarve, vamma tai diagnoosi. Lapsen ja nuoren mahdollisuudet toimia ja osallistua ovat kuitenkin yhteydessä vahvasti yksilön toimintakykyyn, siihen liittyviin yksilön mahdollisuuksiin sekä kokemukseen mahdollisuudesta toimia ja osallistua mahdollisimman täysivaltaisesti arjessaan. Muutkin kuin yksilöön liittyvät tekijät siis vaikuttavat toiminnan ja osallistumisen mahdollisuuksiin. Nämä monimuotoiset tekijät voivat mahdollistaa, edistää tai rajoittaa tukea tarvitsevan lapsen toimintaa ja osallistumista toimintaympäristöissään. Keskeistä onkin, millaisia merkityksiä vanhempien ja ammattilaisten välisessä kasvatuksen, kuntoutuksen ja opetuksen yhteistyössä lapsen ja nuoren toiminnalle ja osallistumiselle annetaan.

Yksilöllisen tuen tarpeen ja pedagogisten käytäntöjen kehittämisen lisäksi haastetta tuovat inklusiivisuuden vaatimukset yksilöllisten oppimistarpeiden huomioon ottamisessa yhteisöllisesti. Kun tukea tarvitsevan lapsen ja nuoren toiminnan ja osallistumisen mahdollistavia tekijöitä pidetään yksilön lisäksi toimintaympäristöön ja vuorovaikutukseen liittyvinä, toiminnalliseen osallistumiseen tarvitaan myös

toimintaympäristöjen luomista kaikille lapsille ja nuorille toiminnan ja osallistumisen mahdollistavaksi. Kyse on siis samalla sosiaalisen inklusion mahdollistamisesta.

Tukea tarvitsevan lapsen toiminta ja osallistuminen eivät tapahdu tyhjiössä vaan tietyissä kontekstissa, toimintaympäristössä, jonka ominaisuudet mahdollistavat, edistävät ja rajoittavat yksilön toimintaa ja osallistumista. Toimintaa ja osallistumista rajoittavaksi tekijäksi voi muodostua jo kasvu- ja toimintaympäristö, joka ei muotoudu kaikkien toimijoiden ja osallistujien tarpeisiin. Yksilön toiminnan ja osallistumisen mahdollisuudet yhteisössä voivatkin kaventua, ellei niihin tietoisesti kiinnitetä huomiota siinä vaiheessa, kun suunnitellaan, toteutetaan ja arvioidaan tukea tarvitsevan lapsen, nuoren tai aikuisen arjen toimintaa ja osallistumista. Tukea tarvitsevan lapsen ja nuoren kanssa tai elämänkaaren eri vaiheissa tukea tarvitsevan aikuisen kanssa toimivat ammattilaiset ja läheiset tarkastelevat yksilön toimintaa ja osallistumista omista näkökulmistaan, jotka eivät aina kohtaa. Syynä voivat olla toiminnalle ja osallistumiselle annetut erilaiset merkitykset sekä toimintakäytännöt, jotka muotoutuvat eri toimijatahojen yhteistyössä.

Kirjoittajien lähtökohtana onkin kysymys siitä, onko toiminnan ja osallistumisen keskiössä tukea tarvitseva lapsi, nuori tai elämänkaaren eri vaiheissa tukea tarvitseva aikuinen. Vai ovatko keskiössä yksilön sijasta ammattilaiset? Miten moniammatillisessa yhteistyössä voidaan tunnistaa ne kriittiset tekijät, jotka mahdollistavat, edistävät ja rajoittavat yksilön toimintaa ja osallistumista toimintaympäristöissään?

Tämän kirjan tarkoituksena on avata tukea tarvitsevan lapsen ja nuoren toiminnan ja osallistumisen toteutumisen haasteita ja mahdollisuuksia. Kirjan lähtökohta on toisena kirjoittajana toimivan Kristine Fromin väitöstutkimus, jonka parissa yhdessä loppuvaiheessa työskennellessään väitöstutkija ja Marja-Leena Koppinen katsoivat tarpeelliseksi jatkaa toiminnallisen osallistumisen teeman syventämistä.

Tässä teoksessa tarkoitamme toiminnallisella osallistujalla tukea tarvitsevaa lasta, joka on toimintaympäristöissään aktiivinen ja aloitteellinen toimija ja osallistuja. Tällainen lapsi ei ole aikuisen toiminnan kohde eikä vain näennäisesti mukana oleva ryhmän jäsen, joka on kuitenkin toiminnallisesti ja sosiaalisesti erillään muista lapsista.

Teoksessa toiminnallinen osallistuminen avautuu väitöstutkimuksen Matin toiminnallisen osallistumisen toteutumisen kautta. Lukija

voikin arvioida, miten *Matin* toiminnallinen osallistuminen voi muoutua varhaiskasvatuksesta esiopetukseen ja perusopetukseen edetäessä.

Apuvälineeksi yksilön toiminnan ja osallistumisen toteutumiseen yhteisöissä esitetään kirjassa väitöstutkimuksen tuloksena syntynyt toiminnallisen osallistumisen malli (From 2010). Malli voi toimia kasvatuksen, opetuksen ja kuntoutuksen ammattilaisten ja vanhempien apuvälineenä suunniteltaessa, toteutettaessa ja arvioitaessa erityistä tukea tarvitsevan lapsen toimintaa ja osallistumista toimintaympäristöissään. Toiminnallisen osallistumisen suunnittelun, toteuttamisen ja arvioinnin prosessissa voidaan avata toiminnallisen osallistumisen merkityksiä ja toimintakäytäntöjä. Tarkastelemalla toiminnalliseen osallistumiseen liittyviä tekijöitä voidaan tunnistaa sitä mahdollistavia, edistäviä ja rajoittavia tekijöitä sekä pyrkiä muovaamaan rajoittavia tekijöitä mahdollistaviksi ja edistäviksi tekijöiksi. Malli tarjoaa mahdollisuuden luoda inklusiivisia kasvu- ja toimintaympäristöjä sekä antaa uusia lähestymistapoja ammattilaisten ja vanhempien väliseen yhteistyöhön oppivissa moniammatillisissa organisaatioissa.

Muutos on mahdollisuus. Varhaisen tuen ja kolmiportaisen tuen jatkumon rakentamisessa toiminnallisen osallistumisen toteutuminen on ammattilaisten ja vanhempien yksi keskeinen yhteistyöteema. Lapsen ja nuoren kasvatuksen, opetuksen ja kuntoutuksen yhteistyössä toiminnallinen osallistuminen liittyy yksilön toimintakykyyn ja mahdollisuuteen toimia kykyjensä mukaan osana toimintaympäristöään ja yhteisöään. Tämä kirja voi toimia tukea tarvitsevien toimijoiden ja osallistujien, vanhempien sekä muiden lähi-ihmistien, kasvatuksen, kuntoutuksen ja opetuksen ammattilaisten sekä opiskelijoiden apuvälineenä, kun pyritään yhteisvoimin kohti toiminnallisen osallistumisen toteutumista yksilön kasvu- ja toimintaympäristöissä.

Teoksen alkuosassa perustelemme, miksi toiminnalliseen osallistumiseen tulisi pyrkiä. Samalla nostamme esille toiminnalliseen osallistumiseen liittyviä merkityksiä ja käsityksiä. Toiminnallisen osallistumisen mallia apuna käyttäen esittelemme, mitä toiminnallinen osallistuminen on, miten siihen voidaan edetä ja miten mallia voidaan hyödyntää toiminnallisen osallistumisen suunnittelussa, toteuttamisessa ja arvioinnissa. Erityisesti nostamme esille vuorovaikutuksen strategisen ohjauksen toiminnallisen osallistumisen toteutumisessa. Mallia käsi-

teltäessä on päästetty kuuluviin myös kentän toimijoiden ääni arjen ydinilmaisuihin. Nämä väitöstutkimuksen (From 2010) ydinilmaisut on teoksessa esitetty kursivoituina ja lainausmerkeissä. Ydinilmaisut tutkimuksen Matin arjesta voivat helpottaa arjen havainnointitiedon keräämistä.

Teoksen loppuosassa syvennämme toiminnallisen osallistumisen teorian, toimintapolitiikan ja käytännön välistä yhteyttä. Käsittely etenee myös kohti inklusiivista toiminnallista osallistumista ja organisatioissa oppimista. Korostamme teoksessa myös toiminnallisen osallistumisen kehittämisen haastetta tukea tarvitsevan ihmisen elämänkaaren jatkumossa. Haluammekin teoksella avata keskustelua kaikkien tukea tarvitsevien lasten, nuorten, aikuisten ja ikäihmisten mahdollisuudesta toiminnalliseen osallistumiseen toimintaympäristöissään.

Toiminnallisen osallistumisen mallia voi soveltaa eri toimintaympäristöissä. Kontekstina voivat olla varhaiskasvatus, esiopetus ja perusopetus. Keskiössä voi olla varhaiskasvatuksen varhaista tai erityistä tukea tarvitseva lapsi taikka esiopetuksen tai perusopetuksen kolmiportaisen tuen lapsi vaihtuvine tarpeineen. Olennainen lähtökohta on, että toiminnallisen osallistumisen kehittämisessä on kyse prosessista. Tämä teos voi toimia apuvälineenä kehittämistyössä, kun tukea tarvitsevan lapsen ja nuoren toimintaa ja osallistumista toimintaympäristöissään halutaan arvioida ja kehittää toiminnallisen osallistumisen mallia käyttäen.

Toiminnallisen osallistumisen kehittämisprosessissa on olennaisinta havainnoida ja dokumentoida toimintaa, joka mahdollistaa tukea tarvitsevan lapsen ja nuoren merkityksellistä vuorovaikutusta ja osallistumista arjessa. Toiminnallisen osallistumisen kehittämisen kohteet määrittyvät myös kontekstisidonnaisesti. Siksi kirjan lopussa olevaan liitteeseen on koottu toiminnallisen osallistumisen havainnointiohje.

Toiminnallisen osallistumisen toteutuminen varhaisesta tuesta esiopetuksen ja perusopetuksen kolmiportaiseen tukeen mahdollistaa inklusion toteutumisen jatkuvuuden. Tässä jatkumossa erityisesti tuen nivelvaiheet ovat kriittisiä. Keskeistä on, perustuvatko käsitteet tuen tarpeesta ja tuen rakentumisesta samanlaisiin käsityksiin esimerkiksi yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden roolista pedagogisissa käytännöissä. Kyse on siis inklusiopedagogiikan lähtökohtaeroista. Keskiöön nousee myös lapsen ja nuoren saama sosiaalinen pääoma

nivelvaiheesta toiseen siirryttäessä. Tuen rakentumisessa varhaiskasvatuksen, esiopetuksen ja perusopetuksen tulee muodostaa johdonmukaisesti etenevä kokonaisuus.

Kirjoittajina rohkaisemme lukijoita käsittelemään toiminnallisen osallistumisen teemoja keskustellen niin opiskeluryhmissä kuin kentän moniammatillisissa työtiimeissäkin. Keskustelun virittämiseksi olemme laatineet ehdotuksia tehtäviksi, joiden avulla ydinajatuksia voi syventää ja koota omia kokemuksia teorian ja käytännön vuorovaikutuksen syntymiseksi.

Haluamme kiittää Suomen tietokirjailijat ry:tä saamastamme apurahasta, joka on osaltaan mahdollistanut tämän kirjan ilmestymisen. Kiitokset myös teoksen käsikirjoituksen kommentoimisesta emerita-professori Leena Lummelahdelle, lehtori Anita Maliselle sekä toiminnallisen osallistumisen mallin kokeiluun osallistuville yksiköille sekä pilottikoordinaattoreille Minna Rossi-Salowille sekä Kaisu Lindgrenille Kiiminkiin, Nina Ollikaiselle ja Oili Kauppi-Pasmalle Oulunsaloon, Sari Pietarilalle Tyrnävälle sekä Marjut Carlssonille ja Tuula Jokiselle Jämsään.

Iloa yhteiselle matkalle kohti toiminnallista osallistumista.

Oulussa Mikael Agricolan päivänä 9. huhtikuuta 2012

Kristine From ja Marja-Leena Koppinen